

УДК 343.98

С. Ф. ДЕНИСЮК,

доктор юридичних наук, доцент,

голова Державної податкової адміністрації в Харківській області

СУТНІСТЬ СЛІДЧОЇ СИТУАЦІЇ ТА ЇЇ КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Проаналізовано наукові погляди на розуміння слідчої ситуації та визначено її криміналістичне значення.

На перших етапах розвитку криміналістики поняття слідчої ситуації не виділялося, а його окремі елементи включалися у визначення понять «вихідні дані», «типові випадки», «обставини, що підлягають установленню» тощо. У криміналістичній літературі, крім поняття «слідча ситуація», іноді як синоніми використовують терміни «кримінальна ситуація», «ситуація розслідування», «ситуація на місці події», тому *слідча ситуація* найбільш повно відповідає вкладеному в неї змісту.

Узагальнення положень криміналістичної літератури, присвяченої проблемі слідчої ситуації, вивчення матеріалів слідчої практики дозволяє з'ясувати зміст цього поняття, співвідношення з такими складовими елементами його структури, як обстановка розслідування і стан розслідування.

На важливість дослідження слідчої ситуації в криміналістиці звернуто увагу в наукових працях таких провідних вчених, як: В. П. Бахін, Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, С. В. Великанов, Т. С. Волчецька, Л. Я. Драпкін, А. В. Дулов, В. А. Журавель, Г. А. Матусовський, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков тощо.

Таким чином, розвиток уявлень про сутність слідчої ситуації та її структуру можна простежити шляхом аналізу різних позицій криміналістів. Передусім слід зазначити, що деякі автори, визначаючи сутність слідчої ситуації, виділяють у ній два складові елементи. Інші криміналісти, не звертаючись до такого поділу, дають більш широке трактування. Загалом ми можемо виділити три основні групи визначень слідчої ситуації.

До першої групи належать визначення, що характеризують слідчу ситуацію переважно як обстановку розслідування. У зв'язку з цим О. Я. Басєв зазначає, що в більш розгорнутому вигляді слідча ситуація розглядається як категорія криміналістики, що становить собою модель реальної обстановки розслідування злочинів, яка характеризує: а) особливості прояву

закономірностей виникнення і збереження інформации, пов'язаної з готуванням, вчиненням і прихованням злочинів, і можливостей її переробки і використання слідчим при розслідуванні криміналістично визначених видів злочинів; б) сутність потенційного конфлікту між інтересами слідчого й осіб, тим чи іншим чином причетних до розслідування злочинів, та пов'язані з цим види і форми їх протидії слідчому у встановленні істини під час розслідування, а також дії слідчого з метою подолання цієї протидії [1, с. 13–14].

У цьому ж плані В. В. Клочков слідчу ситуацію визначає як сукупність реально існуючих умов і обставин, що утворюють конкретну обстановку, в якій відбувається розслідування, діють слідчий та інші учасники процесу; інформація про ситуацію утворює характеристику слідчої ситуації [2, с. 75].

Таким чином, під конкретною слідчою ситуацією слід розуміти сукупність умов, що об'єктивно формуються в процесі розслідування злочинів і утворюють своєрідну реальну обстановку на його певний момент, що ставить перед слідчим проблему вибору відповідного напрямку подальших дій і прийняття конкретних рішень. Деякі науковці розглядають дане поняття стосовно завдань типізації слідчих ситуацій, визначаючи останні як наукове поняття (криміналістичну категорію), що узагальнює сукупність даних про комплекси визначених загальних умов, які трапляються при розслідуванні окремих видів або однотипних груп злочинів.

Деякі автори дають подвійне визначення слідчої ситуації, розглядаючи її як: комплекс даних, що характеризують обстановку розслідування на визначеному етапі; сукупність об'єктивно існуючих факторів, обстановки, що сформувалася на визначеному етапі розслідування [3, с. 26–27].

Р. С. Белкін [4, с. 127–155] розглядає слідчу ситуацію стосовно процесу розслідування як

таку, що має зовнішній характер, являє собою сукупність умов, у яких в даний момент здійснюється розслідування, тобто як ту обстановку, у якій відбувається процес доказування.

До другої групи визначень слідчої ситуації належать ті, згідно з якими слідча ситуація формується переважно під впливом зібраної в справі інформації, що характеризує стан розслідування.

О. Н. Колесніченко визначає слідчу ситуацію як характеристику об'єктивного становища в розслідуванні злочину, обумовленого наявністю тих або інших доказів, оперативної інформації. У зв'язку з цим під час реалізації принципу індивідуальності розслідування можуть бути виділені такі два основних елементи: а) аналіз та оцінювання слідчої ситуації; б) вибір найбільш ефективної системи прийомів розслідування [5, с. 14–15].

На думку О. М. Васильєва, під слідчою ситуацією в криміналістиці доцільно розуміти хід і стан розслідування, сукупність встановлених обставин та обставин, що підлягають встановленню, значення і складність тих та інших, ступінь вирішення інших завдань розслідування на даний момент, з чого, так би мовити, «на виході» створюються уявлення і висновки про подальший хід розслідування та формується його першочергові завдання [6, с. 25].

У свою чергу, В. О. Образцов і В. Г. Танасевич визначили поняття слідчої ситуації як обстановку в кримінальній справі, що склалася при її порушенні або на якомусь етапі розслідування, що характеризується джерелами, змістом, обсягом наявної інформації про обставини злочину і особу (осіб), які його вчинили, результатами її реалізації, організаційними, управлінськими, інтелектуальними, технічними та іншими можливостями слідства; сприйнята і оцінена його учасниками з метою визначення на цій основі чергових задач розслідування, засобів, прийомів, методів і умов їх оптимального рішення [7, с. 113–114].

Крім того, на думку Г. Ю. Жирного, слідчі ситуації відображають стан розслідування на різних його етапах. Обсяг і характер інформації (доказів і непроцесуальних даних), що становить сутність слідчої ситуації, визначають напрямок розслідування, висування версій, вибір слідчих дій, організаційних і оперативно-розшукових заходів, необхідність здійснення тактичних операцій [8, с. 9–10].

Отже, слідчу ситуацію слід розглядати як уявну динамічну інформаційну систему, що

відображає сукупність даних про факти, котрі мають істотне значення у з'ясуванні характеру події, що відбулася, і оцінки стану розслідування в даний момент для визначення його ходу і стану в майбутньому [9].

Третя група визначень слідчої ситуації містить положення, відповідно до якого сутність слідчої ситуації становлять обстановка і стан розслідування.

З погляду М. О. Селіванова, поняття слідчої ситуації виражає обстановку розслідування, що склалася до визначеного моменту. Інакше слідчу ситуацію можна визначити як суму значущої для розслідування інформації, що береться до уваги поряд із джерелом її одержання [10, с. 58].

У роботі О. М. Васильєва і М. П. Яблокова слідча ситуація визначається як система обставин, що включає матеріальну обстановку події, взаємини осіб, які беруть участь у розслідуванні, і органів, інформацію про способи підготовки, вчинення і приховання злочину, наявні докази в справі, відомості про підозрюваних і потерпілих, завдання, що виникають і обумовлюють вибір тієї або іншої слідчої дії, тактичного прийому або тактичної операції [11].

Таким чином, під слідчою ситуацією в методіці розслідування окремих видів злочинів (ситуацією розслідування) доцільно розуміти фактичне становище, що утворюється на визначений момент розслідування або перед його початком, характеризує всю слідчу своєрідність даного моменту й обумовлене сукупністю доказової, оперативно-розшукової, процесуально-тактичної, методичної, організаційно-технічної та іншої значущої для розслідування інформації

В. П. Бахін визначає слідчу ситуацію як сукупність даних про подію злочину та обставини, що характеризує умови (обстановку) його розслідування на конкретному етапі, які обумовлюють вибір засобів і методів встановлення істини у справі [12, с. 19–20].

М. І. Порубов, відносячи слідчу ситуацію до елементів криміналістичної тактики, визначає її як конкретну обстановку розслідування, особливості якої обумовлюються сукупністю обставин вчинення злочину й умовами його розслідування; сукупністю інформаційних даних про подію злочину, що обумовлюють шляхи і способи його розслідування на конкретному етапі [13, с. 102].

Відомі й інші визначення слідчої ситуації даної групи, що характеризуються численними

умовами інформаційного, організаційно-технічного плану тощо.

Слідчу ситуацію розглядають і як цілісну модель, що включає наступні компоненти: доказову інформацію, орієнтуючу інформацію, припущення про перспективи одержання додаткової інформації; відомості про поведінку учасників процесу розслідування, припущення про можливу протидію і про те, яким чином ця поведінка може вплинути на хід розслідування; дані про резерви, кошти, науково-технічні і організаційні можливості, а також час, який має в розпорядженні слідчий.

Досліджуючи в цілому ситуаційний підхід до розслідування злочинів, Г. А. Матусовський указує, що поняття слідчої ситуації можна розглядати в двох аспектах, один із яких охоплює стан самого розслідування на даному етапі і має, так би мовити, внутрішній характер, а інший містить сукупність умов, за яких в даний момент відбувається процес розслідування, і має певний зовнішній характер [14].

Ми погоджуємось із позицією С. В. Великіна про те, що для повного з'ясування сутності слідчої ситуації необхідно виходити з двох взаємозалежних факторів – об'єктивного і суб'єктивного [9].

Т. С. Волчецька вважає, що, виявляючи сутність ситуації, варто чітко розрізнити об'єктивний зміст ситуації і суб'єктивне значення ситуації, яке надається їй суб'єктом залежно від його поглядів, досвіду, нахилів, характеру, оскільки досить часто об'єктивний зміст ситуації може досить сильно відрізнитися від того, як її сприймає суб'єкт, що пізнає. Однак у будь-якому випадку не слід випускати з уваги те, що зрештою суб'єкт виходить не з того, яка ситуація є реальною, а з того, як він її сприйняв і оцінив [15].

Найбільш правильним при визначенні слідчої ситуації є ігнорування оцінного суб'єктивного моменту, що належить слідчому, тому що оцінка – це суб'єктивне розуміння обстановки і цінності наявної інформації, що не впливає на об'єктивне існування оцінюваного і різне тлумачення сутності і характеристик наявного комплексу доказів.

Отже, можна дійти висновку про необхідність подвійного підходу до оцінювання об'єктивного і суб'єктивного факторів у розумінні сутності слідчої ситуації: 1) як попередньо об'єктивно сформованого явища; 2) як явища, суб'єктивно сприйнятого та оцінюваного в ході розслідування.

Досліджуючи криміналістичну сутність слідчої ситуації, необхідно з'ясувати її структуру.

У слідчій ситуації можна виділити такі компоненти: кримінально-правовий; кримінально-процесуальний; криміналістичний; соціологічний; психологічний; логічне моделювання.

Рівень формування, існування, розвитку ситуації визначається як суб'єктивними (вид, кількість суб'єктів, що беруть участь у ситуації), так і предметними (сутність суперечностей, складнощів, предмет конфлікту) елементами ситуації, що виникають під час розслідування злочинів.

Необхідно виділити суб'єктивний фактор слідчої ситуації. У цьому плані ситуації звичайно характеризуються відносинами, що виникають між слідчим та іншими особами, визначеними у главі 3 Кримінально-процесуального кодексу України «Учасники процесу, їх права і обов'язки» в частині, що стосується розслідування: 1) ситуації, що виникають у слідчого при провадженні процесуальних дій; 2) ситуації, що виникають у слідчого при контактах з начальником слідчого відділу, прокурором, судом; 3) ситуації провадження розслідування в справі декількох слідчими в рамках статей 114, 119 Кримінально-процесуального кодексу України [9].

Виділяючи ситуації окремих слідчих дій, В. Ю. Шепітько відзначає, що в загальній проблемі слідчої ситуації варто розрізнити ситуації, які характеризують розслідування в цілому, і такі, які виникають при проведенні окремих слідчих дій [16].

Вивчення природи і структури слідчої ситуації дозволяє зробити висновок про сутність даного явища, що виявляє себе в кількох основних аспектах:

1) криміналістична сутність слідчих ситуацій виявляється в специфіці обстановки і стану розслідування в процесі їх формування, розвитку і вирішення;

2) соціолого-правовий аспект полягає в тому, що слідча ситуація розвивається і формується в рамках, установлених чинним законодавством (матеріальним і процесуальним) при відповідному рівні сформованих відносин;

3) інформаційно-психологічний аспект полягає в тому, що будь-яка ситуація являє собою сприйняту слідчим сукупність даних, що характеризують стан та обстановку розслідування, використовуваних для оцінювання і моделювання як слідчих ситуацій, так і засобів їх вирішення відповідними методами [9].

Викладене дозволяє визначити слідчу ситуацію як сукупність сформованих на певному етапі розслідування умов – стану й обстановки, сприйнятих, оцінюваних і використовуваних

слідчим для вирішення тактичних завдань і досягнення загальних (стратегічних) цілей розслідування.

Список використаної літератури

1. Баев О. Я. Конфликтные ситуации на предварительном следствии и криминалистические средства их предупреждения и разрешения : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика, судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / О. Я. Баев. – Л., 1985. – 35 с.
2. Клочков В. В. Проблемы теории следственной ситуации / В. В. Клочков // Следственная ситуация : сб. науч. тр. – М. МГУ, 1985. – С. 70–89.
3. Хлюпин Н. И. Методические основы расследования преступлений : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика, судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Н. И. Хлюпин. – М., 1989. – 31 с.
4. Белкин Р. С. Курс криминалистики : криминалистические средства, приемы и рекомендации : в 3 т. Т. 3 / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – 480 с.
5. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений / А. Н. Колесниченко. – Харьков : Харьк. юрид. ин-т, 1976. – 62 с.
6. Васильев А. Н. О криминалистической классификации преступлений / А. Н. Васильев // Методика расследования преступлений (общие положения) : материалы науч.-практ. конф. – М. : МГУ, 1976. – С. 22–35.
7. Образцов В. А. Понятие и криминалистическое значение следственной ситуации / В. А. Образцов, В. Г. Танасевич // Советское государство и право. – 1979. – № 8. – С. 113–114.
8. Жирный Г. Е. Расследование хищений в системе общественного питания : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук / Г. Е. Жирный. – Х., 1986. – 19 с.
9. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Веліканов Сергій Володимирович. – Х., 2002 – 218 с.
10. Селиванов Н. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации / Н. Селиванов // Социалистическая законность. – 1977. – № 2. – С. 54–62.
11. Васильев А. Н. Предмет, система и теоретические основы криминалистики / А. Н. Васильев, Н. П. Яблоков. – М. : МГУ, 1984. – 144 с.
12. Бахин В. П. Понятие и виды следственных ситуаций / В. П. Бахин // Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений. – Киев : Вища шк., 1988. – С. 15–24.
13. Порубов Н. И. Криминалистика : учеб. пособие / под ред. Н. И. Порубова. – М. : Высш. шк., 1997. – 344 с.
14. Божкова Н. Р. Использование виктимологических данных при расследовании преступлений : автореф. дис. на соиск. учён. степени канд. юрид. наук / Н. Р. Божкова. – Саратов, 1987. – 19 с.
15. Матусовський Г. А. Ситуаційний підхід до розслідування злочинів / Г. А. Матусовський // Криміналістика : підруч. для вузів. – Х. : Право, 1998. – С. 358–368.
16. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : монография / Т. С. Волчецкая. – М. ; Калининград : Калинингр. ун-т., 1997. – 248 с.
17. Коновалова В. Е. Версия : концепция и функции в судопроизводстве / В. Е. Коновалова. – Харьков : Консум, 2000. – 176 с.
18. Шепитько В. Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике / В. Ю. Шепитько. – Харьков : Оригинал, 1995. – 198 с.

Надійшла до редколегії 03.06.2011

ДЕНИСЮК С. Ф. СУЩНОСТЬ СЛЕДСТВЕННОЙ СИТУАЦИИ И ЕЕ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

Проанализированы научные взгляды на понимание следственной ситуации и определено её криминалистическое значение.

DENYSYUK S. THE ESSENCE OF INVESTIGATIVE SITUATION AND ITS CRIMINALISTIC SIGNIFICANCE

The scientific approaches to understanding of investigative situation are analyzed and its criminalistic significance is certained.